

3. Прокопчук В. Під егідою українського комітету краєзнавства / В. Прокопчук. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА. – 2004.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 166. – Оп. 6/V. – Спр. 8594.
5. Дубняк К. Районування й краєзнавство / К. Дубняк // Краєзнавство. – Х., 1927. – № 2.
6. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 6/V. – Спр. 8594.
7. Державний архів Київської області (далі – ДАКО). – Ф. Р-112. – Оп. 1. – Спр. 8585.
8. РСФСР. Комиссариат по просвещению. Музейный отдел. Сборник постановлений по музейному строительству РСФСР. 1931 – 1934 гг. Издание музейного отдела НКП РСФСР. – М., 1934. – С. 3 – 23.
9. Арапов В. Краеведение / В. Арапов // Приложение к журналу «Вопросы Просвещения». – М., 1925. – С. 1 – 24.
10. РСФСР. Комиссариат по просвещению. Музейный отдел. Сборник постановлений по музейному строительству РСФСР. 1931 – 1934 гг. Издание музейного отдела НКП РСФСР. – М., 1934. – С. 4 – 5.
11. Білодід О., Киркевич В. Довга дорога до храму мудрості / О. Білодід, В. Киркевич // Розстріляне відродження. – К.: Мистецтво, 1996. – С. 214 – 215.
12. Тронько П. Краєзнавство у відродженні духовності та культури / П. Тронько. – К.: Рідний край, 1994. – С. 40 – 41.

Аннотація

В статтє освещены основные процессы и особенности исторического краеведения в 30-х годах XX в. в Украине.

Ключевые слова: историческое краеведение, исследования, украинизация, музей, репрессии.

Annotation

The article highlights the main features of the historical processes and local history in the 30-th years of the XX century in Ukraine.

Key words: historical regional studies, research, Ukrainization, museum, repressions.

**Михайло Журба
(Київ)**

**ДОКТРИНАЛЬНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ СЕЛЯНСТВА В
СОЦІАЛІСТИЧНОМУ СУСПІЛЬНОМУ ЕКСПЕРИМЕНТІ
1920 – 1930-Х РОКІВ**

Аналізуються доктринальні засади використання українського селянства у соціалістичному експерименті 1920 – 1930-х років та діалектика поглядів комуністичних лідерів на селянство і його роль у соціалістичному експерименті на фоні розвитку класової теорії.

Ключові слова: селянство, соціалістичний експеримент, класова теорія.

Традиції широкого громадського самоврядування, які існують в Європі та завдання українського суспільства, що полягають у форсованій інтеграції в європейські структури, вимагають концептуального усвідомлення організаційного зв'язку між різними групами громадських об'єднань і апаратом держави. При цьому в числі чільних завдань є з'ясування парадигми функціонування системи радянських громадських об'єднань у середовищі селянства в умовах форсування тоталітарного прокомуністичного режиму.

Розпочинаючи соціалістичний експеримент, більшовики мали на озброєнні застарілу марксистську теорію доби капіталізму – вільної конкуренції з її здебільшого гіпотетичною

можливістю тісного союзу пролетаріату з трудящим селянством у процесі перетворень суспільства на комуністичних засадах. З іншого боку, існував сумний досвід опору селянства намаганням знищити приватну власність у ході європейських революцій, який примушував сумніватись в доцільності марксистських умоглядних побудов. Слід зазначити, що принципові зміни в соціальній стратифікації західноєвропейського селянства дали об'єктивний поштовх дослідженню інститутів сільської громадськості основоположниками марксизму ще наприкінці 40-х років позапоминулого століття. Саме тоді було окреслено подвійну площину соціально спрямованих потенцій селянства. Поряд із зростаючим прагненням звільнитися від систем позаекономічного тиску поміщицького землеволодіння, було відзначено інтенсивну диференціацію селянства. Окрім селян, які володіли невеликими клаптями землі, існувала група дрібних власників, що батракували, та прошарок сільських пролетарів, які наполегливо вимагали наділення їх землею за рахунок поміщиків [1, с. 152].

К. Маркс, оцінюючи події революції 1848 р. у Німеччині, вказав, що німецька буржуазія 1848 р. зрадила селян, як своїх найприродніших союзників [1, с. 149]. Цією тезою з'явилися можливості для широкого й небезпідставного тлумачення способів переадресування соціальної конвергенції селянства з буржуазії на робітничий клас. Марксистки розпочали агітацію серед селян, намагаючись втягнути їх у революційний соціалістичний рух за допомогою професійних організацій та класових спілок. Перший Рейнський Конгрес демократів, що проходив у серпні 1848 р. в м. Кельні, на якому були присутні Маркс і Енгельс, прийняв спеціальну резолюцію про необхідність посилення роботи серед селян. Особливий наголос робився на винятковому значенні професійних класових спілок. Їх члени зобов'язувалися бути на околицях міст та в сільській місцевості і допомогти фабричним робітникам організувати спілки в селах та підтримувати з ними регулярний зв'язок [2, с. 61].

Окреслення центральних напрямків взаємодії селянства з міським пролетаріатом за допомогою професійних об'єднань робітників сільського господарства базувалося на наступних підставах. По-перше, згідно з марксовою теорією, пролетаріат взагалі та міський зокрема виступав стабільним носієм революційної свідомості. По-друге, громадські організації повинні були виходити з концептуального забезпечення інтересів селянства, як соціально-психологічної умови для його інтегрування в систему інтересів політичного режиму диктатури пролетаріату. Вона мала забезпечувати доцільність матеріальних основ існування селянства як класу, позаяк генеральною метою виступало безкласове суспільство, а перехідним станом – тотальна пролетаризація населення через практику варіативного усупільнення. По-третє, профспілкові об'єднання вважалися організаційним пріоритетом індоктринації на фоні трудової теорії вартості, що виступала теоретичним підґрунтям для захисту прав найбіднішого селянства по відношенню до заможних верств та для підтримки економічно спроможних селянських господарств. Зацікавленість теоретиків марксизму професійними спілками в сільській місцевості не була вичерпною, позаяк досить вузька їх соціальна база не відповідала всеохоплюючій політико-соціальній доктрині марксизму через нетрадиційність для селянства професійних організацій та вузьку соціальну зорієнтованість профспілок на кількісно незначний прошарок сільського населення країни.

З кінця 70-х років XIX ст. німецька соціал-демократія починає посиленний пошук такої форми громадських організацій німецького пролетаріату, яка б забезпечувала

міцний структурний зв'язок із власницьким селянством, звертаючи свої погляди на кооперацію. Кооперація розглядалася Марксом як складова частина інтернаціонального робітничого руху. Він відзначав, що «кооперативний рух – це одна із сил, які перетворюють сучасне суспільство, основане на класовому антагонізмі. Велика заслуга цього руху в тому, що він на ділі показує можливість заміни сучасної деспотичної і породжуючої пауперизм системи підлеглих праці капіталові – республіканською й благотворною системою асоціації вільних і рівних виробників» [3, с. 194].

Розглядаючи кооперацію як породження капіталізму, Маркс визнавав, що як масова організація й форма суспільного господарювання, вона продемонструвала перевагу колективного ведення й управління господарством та соціально адекватного розподілу суспільного продукту. Разом із тим він рішуче відкидав думку про можливість досягнення за допомогою кооперації суспільної гармонії. І «яка б не була кооперативна праця чудова в принципі і корисна на практиці, вона ніколи не буде спроможна... ні визволити маси, ні навіть помітно полегшити тягар їх злиднів», – писав Маркс в «Установчому маніфесті Міжнародного Товариства Робітників» [3, с. 11]. Необхідною умовою перетворення кооперації у знаряддя комуністичного суспільного прогресу основоположник марксизму вважав революційні соціальні зміни, в результаті яких державна влада повинна перейти до політичного представництва пролетаріату. Із встановленням диктатури пролетаріату – на його думку – з'явилася можливість використати кооперацію як самодіяльну господарську організацію в будівництві нового суспільного ладу [3, с. 11]. Тим самим був проголошений політичний пріоритет на господарсько-соціальну сутність та організаційні засади кооперації. У перспективі, згідно з соціальною теорією Маркса, при побудові соціалізму належало покласти край регресивному «поділу праці між містом і селом», ліквідувавши «ідіотизм сільського життя», і усунувши селянство – той «великий мішок картоплі» – із шиї людства. Конкретно це означало необхідність урбанізації села через навчання селян на сільськогосподарських фабриках або в колективізованих господарствах [2, с. 163].

Всеосяжність політичного та структурно-організаційного впливу на пролетаріат із боку марксистської партії призвела до організації кооперативними споживчими товариствами у 1903 р. самостійного Центросоюзу споживчих товариств, що інтегрувався в систему координаційного нагляду над профспілками з боку соціал-демократичної партії [4, с. 58]. Поширення його функціонування на терени німецького села супроводжувалося Марксовим тлумаченням корінної відмінності між промисловим пролетаріатом та селянством, оскільки праця останнього роз'єднана, його засоби виробництва роздрібнені й розпорошені, а на цих принципових економічних відмінностях базується, як надбудова, цілий світ різних соціальних та політичних поглядів [5, с. 537]. Водночас Маркс вважав, що селянська власність давно уже переросла (на 1871 р.) свою нормальну фазу, коли могла відповідати потребам суспільства, та вступила в період занепаду. З неї виріс численний пролетаріат, інтереси якого збігаються з інтересами міських найманих робітників [5, с. 537 – 538]. Розкриваючи характер селянської власності, Маркс приходив до вельми цікавого висновку: оскільки сама селянська власність стала номінальною, залишаючи селянинові ілюзію власності, експропріюючи у нього плоди його власної праці і зводячи його на ступінь сільського пролетаря, остільки селянина відокремлює від пролетаря вже не його справжній інтерес, а забобон, що вводить його в

оману [5, с. 538]. Подолання цієї уявної відмінності можливе лише за умови цілеспрямованого ідейно-організаційного впливу пролетаріату на селянство.

Подальший розвиток концепція інтерсоціальної взаємодії експлуатованих прошарків міста й села отримала в працях Ф. Енгельса, який вказував, що дрібнобуржуазна більшість народу (тобто, селянство), нездатна виступити в революції самостійно, захищаючи свої інтереси. «Історія усіх країн доводить – стверджував Ф. Енгельс, – що землеробське населення не здатне забезпечити успішного соціально-політичного руху, позаяк воно: 1) сильно територіально розпорошене; 2) живе замкнено; 3) звідси важко може бути з'єднане в одному загальному напрямку». Таким чином, селянство об'єктивно потребує додаткової умови, що проявляється в потребі «міцного керівництва», яке здатне привести його до задоволення інтересів цієї соціальної групи [6, с. 266]. Важливе місце в створенні соціальної бази для поширення колективістської психології, ідей пролетарського інтернаціоналізму на селі Енгельс відводив кооперації: «Наше завдання щодо дрібних селян, – писав він у роботі «Селянське питання у Франції й Німеччині», – полягає, насамперед, в тому, щоб їх приватне виробництво, їх власність перевести у товариську, але не насильно, а за допомогою прикладу пропонуючи для цього громадську допомогу» (підкреслено нами – авт.) [7, с. 491]. Передбачаючи, що при переході до комуністичного суспільства доведеться в широких масштабах використовувати кооперацію, Енгельс вимагав водночас поставити справу таким чином, щоб окремі інтереси кооперативного товариства не могли взяти гору над інтересами всього суспільства в цілому [8, с. 340].

Аграрне питання як організаційна відповідність селянства потребам «авангарду пролетаріату» було проаналізоване також одним із представників німецької соціал-демократичної партії В. Лібкнехтом, який, усвідомлюючи значення селянських мас у боротьбі за зміну суспільної моделі розвитку, в листі до Бракке писав: «Нам не потрібні селяни, щоб зробити революцію, проте жодна революція не утримається, якщо селяни будуть проти неї. Є просто незрозумілим бажання здійснення соціалістичної революції, спираючись лише на промисловий пролетаріат, оскільки останній ще не дуже чисельний» [9, с. 8, 197, 286].

Більш виваженою та збалансованою аграрною концепцією, яка торкалася проблеми сільських громадських об'єднань, була сума поглядів представника поміркованих німецьких соціал-демократів К. Каутського, який з 1913 р. остаточно перейшов на позиції соціал-демократичного парламентаризму. В 1892 р. Каутський видрукував «Коментар до Ерфуртської програми 1891 р.», висновки якого загалом збігалися з поглядами Маркса й Енгельса. При цьому Каутський вказав, що концептуалізація опори на великі сільськогосподарські товариства є утопічною для функціонування соціалістичної власності. Швидше всього, вважав він, соціалістично-перспективними для селянства будуть невиробничі товариства селян та сільськогосподарських робітників [10, с. 151]. Однак, великі сільськогосподарські підприємства є більш вдалою формою для пропаганди мети соціалістичного руху, ніж дрібно виробничі структури [11, с. 152].

Парадоксальність вищенаведених суджень полягала в тому, що К. Каутський, не бажаючи цього, фактично концептуалізував аграрну доктрину лівого тоталітаризму в її індоктринаційній частині, вихідним положенням якої є міф-перевертень – «усуспільнення заради усуспільнення». Каутський формалізував об'єктивну економічну зацікавленість селянством з боку соціал-демократії. «Оскільки сучасний спосіб виробництва, – писав він, – має всюди тенденцію до збагачення міста коштом села, селяни куди більше зацікавлені в

настанні соціалістичного суспільства, аніж міські мешканці. Але в цій масі сільського населення робітнича партія може завоювати на свій бік лише сільськогосподарських робітників й частину батрацтва, котре пауперизується». Селян, котрі володіють землею та відчувають себе господарями, Каутський вважав найнебезпечнішими ворогами революції [12, с. 303]. Кооперативна мережа невиробничих сільськогосподарських товариств розглядалася Каутським як цементуючий агент автархічних систем існування селянства в аспектах його свідомості, праці та власності [12, с. 120]. Каутський обстоював тезу: «Селянин фанатик власності; він прив'язаний до своєї землі ще дужче, аніж ремісник до своєї ізольованої майстерні». Через це ввести кооперативний виробничий принцип у сільськогосподарське виробництво можуть лише ті суспільні елементи, котрі не ризикують нічим, окрім своїх кайданів. Відтак, перехід до кооперативного виробництва може йти не від власників, а від тих, хто не має власності. Позаяк, жодної стадії розвитку не можна перескочити – селянство, що має власність, за нормальних умов не може безпосередньо перейти до виробничо-кооперативних засад відтворення продукту [12, с. 125 – 126].

Розробляючи власну програму залучення селянства до революційних перетворень, більшовики опиралися на здобутки теоретичної думки європейської соціал-демократії та на певний досвід впровадження її ідей у революційну практику. Розвиваючи ці ідеї і, наповнюючи їх новим змістом, обумовленим конкретно-історичними обставинами розгортання революційного руху в Росії, ліве крило російських соціал-демократів на чолі з Леніним, дотримуючись загалом ортодоксальної Марксової схеми про союзників пролетаріату, досить критично оцінювало надбання своїх західноєвропейських колег. На початку 1902 р. Ленін писав: «Ми спробуємо скористатися досвідом Європи у справі найретельнішого залучення «селюків» до соціалістичного руху. Ми в цій галузі багато візьмемо у німців, а ось в аграрній галузі можемо виробити і дещо нове» [13, с. 71]. В той же час він вважав, що без «централізованого селянського руху, без централізованої політичної боротьби селянства у всій державі, що йде услід за централізованим пролетаріатом, не може бути ніяких серйозних завоювань революції, які варто було б закріплювати» [14, с. 290]. Успіх реалізації плану соціалістичної перебудови найважливіших сфер суспільного життя залежав від активності тих самих, висловлюючись мовою марксистів, дрібнобуржуазних верств, які склали переважну більшість населення в Російській імперії. Для Леніна була очевидною неможливість здійснювати диктатуру пролетаріату через поголовно організований пролетаріат. «Треба вміти привернути до себе, – повчав лідер більшовиків, – включити в загальну організацію, підкорити загальнопролетарській дисципліні найменш пролетарські, найбільш дрібнобуржуазні верстви трудящих» [15, с. 197].

Водночас Ленін застерігав, що селяни-власники не тільки «не випадково, але й неминуче завжди будуть виявляти певні хитання між буржуазією й пролетаріатом» [16, с. 187]. Тому, на його погляд, неминучими були не тільки тривала і клопітка робота з трансформації селянської психології у пролетарську, але й постійний контроль за самодіяльністю селянства, ефективне здійснення якого можливе за умови об'єднання його в спілки, які знаходяться під постійним наглядом державних структур спілки. Ленінська інтернаціоналістська політика була спрямована на селянство таким чином, щоб розколоти його й політизувати, задля легшого встановлення й зміцнення диктатури пролетаріату. Ленін писав, що вирішальним значенням для всієї революції є питання ставлення міста до

села, що необхідно використати владу для того, щоб дійсно зробити з міського робітника провідника комуністичних ідей у середовищі сільського пролетаріату, при цьому визнаючи, що на селі поки що нема матеріальної основи для комунізму. Тому для цього необхідно заснувати ряд об'єднань (партійних, професійних, приватних) із фабрично-заводських робітників, які ставили б собі систематичну мету допомагати селу в його розвитку [17, с. 115].

17 грудня 1917 р. на засіданні секції Петроградської ради робітничих і солдатських депутатів Ленін визначив, що пролетаріат повинен стати пануючим класом у розумінні керівництва всіма трудящими й класом, пануючим політично [18, с. 349 – 350]. Основними важелями впровадження ідей інтернаціоналізму в постреволуційному селі виступала система громадських об'єднань (СГО). При цьому ідеологія робітничого класу, пролетарський інтернаціоналізм мали стати ідеологічною програмою усієї сукупності громадських організацій, оскільки кожна з них повинна була здійснювати «свої завдання, як частину завдань пролетарської диктатури». Згідно з проектом програми РКП(б), написаного Леніним, і запропонованого VIII з'їзду більшовиків у 1919 р., було визнано доцільним використання СГО в роботі серед селянства. На селі РКП(б), як і раніше, повинна була спиратись на пролетарські й напівпролетарські верстви, організувати їх у самостійну силу, створюючи: а) партійні осередки на селі; б) особливого типу професійні спілки; в) комітети бідноти; а також зближувати їх усіляко з міським пролетаріатом, тим самим блокуючи впливи сільської буржуазії з її дрібновласницькими інтересами [19, с. 141].

За допомогою СГО Ленін планував створити такі умови, за яких жорсткі обмеження щодо розвитку національної самосвідомості українського селянства використовувалися для пропаганди пролетарського інтернаціоналізму. Водночас, радянська система громадських об'єднань, створена за класово-пролетарською ознакою, давала можливість більшовикам пригнічувати будь-які організації громадськості, не інтегровані в державну систему. 27 березня 1922 р. відбувся XIII з'їзд РКП(б), виступаючи на якому, Ленін знову зазначив, що «державна у нас пролетарська: на пролетаріат опирається, пролетаріатові надає всі політичні переваги і через пролетаріат залучає до себе селянство з низів» [20, с. 321]. Використання громадських об'єднань із метою реалізації практики класової диференціації селянства, визначалося Леніним таким чином: «Компартійна політика на селі, – вказував він, характеризується двома головними актами, які в хронологічній послідовності виступають перед нами: по-перше, Постановою про утворення комбідів – це крок, який... відділяє буржуазну революцію від соціалістичної; бо сама перемога робітничого класу в містах і сам перехід промислових потужностей до рук пролетарської держави, неспроможний закріпити й створити основи соціалістичного порядку, якби на селі ми не створили собі поки що не загальноселянську, а пролетарську опору. Коли ми почали організувати організації біднішого селянства, тільки відтоді ми змогли міцно організувати союз міського й сільськогосподарського пролетаріату проти селянської буржуазії. По-друге, Декретом про використання кооперації» [21, с. 79]. Більшовицький режим мав пильно стежити за пролетарськими й напівпролетарськими елементами села задля зближення з міським пролетаріатом. Ленін писав, що організація комітетів бідноти переслідує серед інших і соціальне завдання забезпечення розриву із селянською психологією їхніх членів, а як додаток до соціально-культурного розчинення селянства,

вимагає створення особливих типів профспілок. Причому усі ці заходи повинні були проводитися неухильно [22, с. 394 – 395].

Об'єктом особливо пильної уваги більшовицького лідера у цьому відношенні виступав сільський пролетаріат. У роботі «Перегляд аграрної програми робітничої партії» він спрямовував на пошук адекватних форм громадської організації сільськогосподарських робітників. «Нас цікавить, – вказував Ленін, – цілковито й виключно провідне (або головне) питання: що робити сільському пролетаріатові після перемоги буржуазно-демократичної революції. Сільський пролетаріат повинен самостійно організуватися разом із міським для боротьби за повний соціалістичний переворот» [23]. Звідси випливало завдання соціальної організації селянства, з опорою на пролетарські й напівпролетарські елементи села.

Пізніше у своїй промові при обговоренні законопроекту Раднаркому «Про заходи зміцнення й розвитку селянського сільського господарства» на засіданні фракції РКП(б) VIII з'їзду Рад 24 грудня 1920 р., Ленін знову наголошував на величезному значенні Всеросійської спілки робітників землі та лісу, яка виступає найважливішою опорою режиму в середовищі сільськогосподарського пролетаріату [24, с. 497]. Система громадських організацій (тут мається на увазі організація професійної спілки сільськогосподарських робітників) мала слугувати тому, щоб «не тільки старі капіталісти були зметені, але щоб не могли виникнути нові через шлях організації сільських робітників» [25, с. 247]. Формулюючи ще в 1919 р. основні завдання профспілок, Ленін зазначав, що потрібно подолати: по-перше, впертою, наполегливо освітньою та організаційною роботою пересуди певних дрібнобуржуазних верств, пролетаріату й напівпролетаріату; по-друге, неухильно розширювати ще не досить широку базу рад; по-третє, освічувати відсталі верстви населення (трудящих) не тільки книжкою, лекцією, газетою, а і практичною участю в управлінні; по-четверте, залучати до професійного руху більш чисельні маси напівпролетаріату (біднішого селянства). Вождь більшовиків підкреслював, що врахування перехідних форм вимагає нових організаційних рамок, а саме пошуку нових форм створення спілок бідноти на підставах включення в них: а) не зацікавлених у спекуляції хлібом та високими цінами на них; б) тих, що прагнуть поліпшити своє життя заходами спільними, для всіх; в) тих, що прагнуть посилити громадський обробіток землі; г) тих, що шукають постійного союзу з міським пролетаріатом. Отже, така спілка сільської бідноти могла б становити окремий відділ Всеросійської Ради профспілок, але щоб вона не могла її придушувати елементи цілком пролетарські [26, с. 173 – 174].

Як бачимо, Ленін, впроваджуючи політику інтернаціоналізму в аспекті ідеологічно-соціального наступу на російського й українського селянина, вказує на залучення більш-менш заможного селянства у професійні спілки для використання його господарських ресурсів на потреби революції. Вважаючи профспілки «досить важливим посібником політичної агітації і революційної організації» [27, с. 22], зокрема у справі зміни свідомості дрібнобуржуазних верств на класових засадах, Ленін застерігав від небезпеки перетворення профспілок, в тому числі і функціонуючих на селі, в нейтральні організації з «реакційними» буржуазними тенденціями й схильністю до аполітизму в умовах, коли стала виростати найвища форма класового об'єднання пролетарів – революційна партія пролетаріату [28, с. 388]. Зрозуміло, що найбільше це стосувалося сільських представництв громадських об'єднань, у складі яких допускався певний прошарок тих

самих дрібнобуржуазних верств, які прагнув використати для потреб революції авангард пролетаріату. Це викликало, на думку Леніна, необхідність вести лінію в роботі пропаганди і агітації організацій робітничого класу в дусі зближення спілок із партією: по-перше, розвивати соціалістичну свідомість; по-друге, впроваджувати розуміння революційних завдань пролетаріату [29, с. 31 – 32].

Згідно з ленінською концепцією, практика інтернаціонально-класової індоктринації проводилась шляхом залучення до економічних та позаекономічних методів боротьби проти власницьких груп населення немайнових прошарків селянства. «Борючись із своїм ворогом, із класом капіталістів, – писав Ленін, – робітник стає соціалістом, починає усвідомлювати необхідність повної перебудови всього суспільства, із кожним роком все збільшується на селі кількість сільських робітників, яким ніде шукати порятунку, крім як у союзі з міським пролетаріатом» [30, с. 175]. Окрім вищезазначених завдань профспілок, Ленін у роботі «Про право націй на самовизначення» визначав перед російським пролетаріатом двосторонню мету: з одного боку – боротьба з усіляким націоналізмом, в тому числі з великоруським шовінізмом, та визнання права націй на самовизначення й відокремлення; а з другого боку – в інтересах боротьби з всіляким націоналізмом усіх націй, відстоювання єдності пролетарської боротьби в інтернаціональних інтересах, злиття їх у якнайтіснішу інтернаціональну спільність, всупереч буржуазним прагненням до національної відособленості [31, с. 404]. В цілому ж, сукупність ленінських поглядів на проблему організаційних форм селянської громадськості стверджує пріоритет класових та пролетарсько-інтернаціоналістських засад.

Розглядаючи інтернаціоналістський аспект проблеми союзу пролетаріату та селянства в ленінській теоретичній спадщині, слід зупинитися на його баченні суті селянського кооперативного руху, який мав по відношенню до сільського населення таке ж виховне значення, що й профспілки по відношенню до безпартійних робітничих мас. Ленін, оцінюючи роль кооперації в умовах капіталізму, рішуче виступав проти непролетарських теорій кооперативного руху, вважаючи їх гальмом революційної боротьби робітничого класу. Наприкінці 90-х років XIX ст. він виступив із критикою ідей відомого українського кооператора М. Левитського, який запропонував розгорнути на селі широку мережу кооперативних організацій у вигляді «селянських кас» та товариств сприяння землеробським артілям як засобу підтримки селянського трудового господарства. Розглядаючи селянське господарство як таке, «що щодня, щогодини породжує капіталізм», Ленін критикував погляди Левитського на артіль, як форму його зміцнення, зауважуючи, що «всякого роду артілі приносять користь тим класам населення, які їх створюють» [32, с. 304]. Кооперація мислилася Леніним лише в органічному зв'язку з організаціями робітничого класу. За його теорією, в міру зростання пролетарської свідомості і посилення революційних елементів у кооперативному русі, кооперативні товариства мали встановлювати й зміцнювати зв'язки як із профспілками, так і із соціалістичними політичними партіями. Спільні дії профспілок і кооперативних організацій на чолі з революційними партіями повинні були забезпечити перемогу пролетаріату над буржуазією [33, с. 410].

Незабаром після захоплення більшовиками влади, у Леніна виникає ідея побудови всеосяжної кооперативної системи для того, щоб кожний дрібний селянин міг брати участь у практиці побудови соціалізму. Згідно з ленінським трактуванням, із метою повного визволення всіх трудящих, сільська біднота повинна у союзі з міськими

робітниками вести боротьбу проти всієї буржуазії, у тому числі і проти багатих селян. Сільська біднота також повинна утворювати свої окремі спілки без багатих селян. Але в Російській імперії до перемоги пролетарської революції все селянство становило нижчий податний стан і біднота хотіла звільнитися від свого безправ'я разом із заможними селянами [34, с. 295 – 296]. Ленін на деякий час визнавав компроміс між пролетарськими та буржуазними кооперативами, зазначаючи, що капіталізм залишив у спадщину масові кооперативні організації, здатні полегшити перехід до соціалізму [35, с. 171]. Однак, попри декларативні ототожнення майбутнього «ладу цивілізованих кооператорів» з соціалізмом, для Леніна було очевидним, що свобода й право кооперації в умовах радянського непу означають свободу і права капіталізму. Тому, поряд із використанням ресурсів кооперації для забезпечення більшовицького варіанта соціалізму, що мав уособлювати на національному ґрунті ідеал міжнародного пролетаріату, ним було категорично поставлене питання про обмеження діяльності кооперативних організацій. Ленін розглядав кооперацію, як виключно господарський механізм, який повинен «торгувати, а не гратись у видання щоденних газет, де займаються політичною тріскотнею».

Монополія на громадсько-політичну діяльність зберігалася за авангардом пролетаріату та сателітних йому класових спілок, які спільно мали здійснювати неухильний ідеологічний контроль над селянською кооперативною самодіяльністю. Ленін зазначив, що подальше зміцнення робітничо-селянської влади та розв'язання завдань економічного будівництва неможливе без встановлення правильного ставлення до кооперації на основі переробки кооперації дрібнобуржуазної у соціалістичну [36, с.174 – 175]. При відновленні ж діяльності кооперативів – згідно з його думкою – потрібно обов'язково вживати заходів і для того, щоб не було допущене контрреволюційне або куркульське перекручення їх діяльності і щоб суворий контроль комітетів бідноти і місцевих рад над ними здійснювався неухильно [37, с. 146 – 147].

Джерела та література:

1. Левнова С. З. Маркс о германской революции 1848 – 1849 гг. – М., 1970. – 204 с.
2. Белоусова Н., Моль И. Маркс, Энгельс и первые революционеры. – М., 1961 – 319 с.
3. Маркс К. Інструкція делегатам Тимчасової Центральної Ради з окремих питань // К. Маркс , Ф. Енгельс. – Твори – Т. 16. – 811 с.
4. Айзин Б. Подъем рабочего движения в Германии в начале XX века (1903 – 1906). – М., 1954. 211 с.
5. Маркс К. Нариси громадянської війни у Франції // К. Маркс , Ф. Енгельс. – Твори, 2-е вид. – К., 1963. – Т. 17. – 814 с.
6. Кузин В. А. Разработка К. Марксом и Ф. Енгельсом вопроса о роли народньк масс в социальных революциях в статьях "Новой рейнской газеты" (1848 – 1849 гг.) // Ученые записки Казанского государственного университета. – Казань, 1956. – Т. 116. – Кн. 5.
7. Енгельс Ф. Селянське питання у Франції і Німеччині // К. Маркс , Ф. Енгельс.– Твори. – Т. 22. – 768 с.
8. Енгельс Ф. Августу Бебелю. 20 – 23 січня 1886 р. // К. Маркс , Ф. Енгельс. – Твори. – Т. 36. – 763 с.
9. Hockverratsprezess, Wisler, Liebknesht, Bebel, Hepner von der schwerpunkt zu Leipzig von II biz IV 1872. –Berlin, 1911.-S197,286.
10. Habner H. Karl Kautsky und die Bauernprage// Referate und Beitrage des halleschen Konferens 1988 angablssh des 50. Todestagets Karl Kautsky.-Halle, 1990.-S.151.
11. Idid.-S. 152.
12. Каутський К. Аграрне питання. – Харків, 1931. – 398 с.
13. Павленко В. В.І. Ленін і німецький робітничий рух. – Ужгород, 1971 – 264 с.

14. Ленін В. Аграрна програма соціал-демократії в першій російській революції 1905 – 1907 років // Повне збір. творів. – Т. 16. – 464 с.
15. Ленін В. Про професійні спілки, про поточний момент і про помилки т. Троцького. Промова на об'єднаному засіданні делегатів VIII з'їзду Рад, членів ВЦРПС і МРПС – членів РКП(б) 30 грудня 1920 р. // Повне, збір. творів. – Т. 42. – 587 с.
16. Ленін В. Цінні признання Пителима Сорокіна // Повне збір. творів. – Т. 37. – 618 с.
17. Ленін В. Дві утопії // Повне збір. творів. – Т. 22. – 367 с.
18. Ленін В. Сторінки з щоденника // Повне збір. творів. – Т. 45. – 723 с.
19. Ленін В. Доповідь про економічне становище робітників Петрограда і завдання робітничого класу на засіданні робітничої секції Петроградської Ради робітничих і солдатських депутатів 17 грудня 1917 року // Повне збір.творів. – Т. 35. – 528 с.
20. Ленін В. Про пролетарську культуру // Повне збір. творів. – Т. 41. – 577 с.
21. Ленін В. Промова при відкритті XIII з'їзду РКП(б) 27 березня 1922 року // Повне збір.творів. – Т. 45. – 723 с.
22. Ленін В. Промова на об'єднаному засіданні ВЦВК, Московської Ради і Всеросійського з'їзду професійних спілок 17 січня 1919 року // Повне збір. творів. – Т. 37. – 658 с.
23. Ленін В. Первісний варіант аграрного пункту програми. – Т. 54. – 497 с.
24. Ленін В. РКП(б) 1919 // Повне збір. творів. – Т. 54. – 622 с.
25. Ленін В. Перегляд аграрної програми робітничої партії // Повне збір. творів. – Т. 12. – 587 с.
26. Ленін В. Промова при обговоренні законопроекту РНК "Про заходи зміцнення і розвитку селянського сільського господарства" на фракції РКП(б) VIII з'їзду Рад 24 грудня 1920 року // Повне збір. творів. – Т. 42. – 587 с.
27. Ленін В. Промова про організацію професійної спілки сільськогосподарських робітників на засіданні I з'їзду робітників Петроградської губернії 13 березня 1919 // Повне збір. творів. – Т. 38. – 618 с.
28. Ленін В. Про завдання професійних спілок // Повне збір. творів. – Т. 37. – 658 с.
29. Ленін В. Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі // Повне збір. творів. – Т. 41. – 577 с.
30. Ленін В. Передмова до брошури «Воїнова про ставлення партії до професійних спілок» // Повне збір. творів. – Т. 16. – С. 175.
31. Ленін В. Уроки революції // Повне збір. творів. – Т. 19. – 547 с.
32. Ленін В. Про право націй на самовизначення // Повне збір. творів. – Т. 25. – 491 с.
33. Ленін В. З приводу однієї газетної замітки // Повне збір. творів. – Т. 2. – 515 с.
34. Ленін В. Проект резолюції про кооперативи російської соціал-демократичної делегації Копенгагенському конгресу // Повне збір. творів. – Т. 19 – 547 с.
35. Ленін В. Пояснення для селян, чого хочуть соціал-демократи // Повне збір. творів. – Т. 7. – 571 с.
36. Ленін В. Чергові завдання радянської влади // Повне збір. творів. – Т. 36. – 687 с.
37. Ленін В. Телефонограма на ім'я Президії Всеросійської наради в продовольчих справах 1 серпня 1920 року // Повне збір.творів. – Т. 41. – 577 с.

Аннотація

Анализируются доктринальные основы использования крестьянства в социалистическом эксперименте 1920 – 1930-х годов и диалектика взглядов коммунистических лидеров на крестьянство и его роль в социалистическом эксперименте на фоне развития классовой теории.

Ключевые слова: крестьянство, социалистический эксперимент, классовая теория

Annotation

The article analyzes the doctrinal principles of the use of the Ukrainian peasantry in socialist experiment of 1920 – 1930's and dialectic views of communist leaders to the peasantry and its role in the socialist experiment of class theory background.

Key words: peasantry, socialistic experiment, class theory.

(Далі буде)